

RIBOS TARP PRAMANO IR TIKROVĖS: FENOMENOLOGINĖ PERSPEKTYVA

Tomas Kačerauskas

Vilniaus Gedimino technikos universitetas
Filosofijos ir politologijos katedra
Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius
Tel./faks. (370-5) 274 48 66
Tinklapis: www.kfmi.lt/kacerauskas

Straipsnyje nagrinėjama riba tarp tikrovės ir meninės išmonės, siekiama nustatyti pastarosios vietą mūsų gyvenamojoje visuomenėje. Vadovaujamosi fenomenologine perspektyva, kuri papildoma Aristotelio judrios realybės samprata ir Bachtino estetinė žiūra. Tai vadinama kultūros fenomenologijos modeliu: pramanas čia traktuojamas kaip fenomenas, kuris įtraukiamas į gyvenamąją visumą, o ši savo ruožtu praplečiama. Gyvenamosios aplinkos judrumą laiduoja nuolatinis ribų tarp pramo ir tikrovės perkėlimas. Tikrovė suprantama kaip egzistencinė tikslų ir prasmių visuma, kur savo vietą randa pramanytas herojus, kreipiantis mūsų gyvenimą. Teigiama, kad mes patys tampame savo autorinio kūrinio – gyvenimo – herojais. Tarp mūsų kaip autoriaus ir kaip herojaus skleidžiasi įtampa kaip nuolatinis ribų perkėlimas. Gyvenimas taptų nejudrus, t. y. nekūrybingas, išsityrus šiai ribai ir susiliejęs autoriui bei herojui. Straipsnyje iš kultūros fenomenologijos perspektyvos kalbama ir apie ribas tarp estetinio, etinio ir religinio gyvenamojo pasaulio plotmių. Nagrinėjamos išsiplėtusios kūno ribos šiuolaikiniame techninių protezų pasaulyje. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad kūno išplėtimas gali reikšti iškūnijimą, o ne įkūnijimą. Įkūnijimas, kaip ir įtikrovinimas, įdaiktinimas, įribinimas, siejamas su įtraukimu į mūsų egzistencinę siekių ir prasmių visumą. Kultūros fenomenologijos kontekste nagrinėjama ir riba tarp gyvenimo bei mirties. Teigiama, kad gyvenimas juo talpesnis, kuo arčiau esame mirties ribos, nes mūsų laikas nukreiptas ir atgal – ne vien pirmyn. Taip laiko ir erdvės ribos gyvenamajame pasaulyje taip pat priklauso nuo mūsų egzistencinių siekių. Autorius teigia, kad gyvenimui judrumą garantuoja ribų tarp mąstymo ir gyvenimo puoselėjimas ir nuolatinis plėtimas.

Reikšminiai žodžiai: riba, tikrovė, pramanas, menas, gyvenimas, egzistencija, fenomenas, kultūra.

Įvadas: tikrovės sampratos

Kažkada Aristotelis triuškinio Platono idėjų teoriją. Viena vertus, idėjos esą plevena virš daiktų, todėl negali būti daiktų esmė, vadinasi, jos pačios nerealios. Ši kritika išsišakoja į keletą argumentų: 1) idėjos kaip bendrosios sąvokos neegzistuoja savarankiškai; 2) idėja be reikalo

sudvejina daiktus; 3) idėja nepaaiškina daiktų. Šie Aristotelio samprotavimai tapo antikinio ir viduramžių nominalizmo, platoniškojo idėjinio realizmo atsvaros, šaltiniu. Kita vertus, idėja esanti statiškas principas, kuris negalys paaiškinti judėjimo arba judrios žmogiškos tikrovės. Abu kritikos frontai iš užnugario aprūpinami tais pačiais ištekliais – aristoteline

realybės samprata. Skirtingai nei Platonui, Aristotelium pirminė realybė, o kartu ir esmė (*protē ousia*) slypi atskirybėse, daiktuose, o ne bendrybėse, idėjose. Šios savo mąstymo prielaidos jis neįrodinėja, taigi tai – jo žiūros kampas, pasaulėvaizdinis pasirinkimas. Nuo šio pasirinkimo priklauso atsakymai į pamatinius filosofinius klausimus apie žmogų, pasaulį, Dievą. Tai visuminiai klausimai, į kuriuos atsakymo iš principo negali pateikti joks specialusis mokslas¹. Kantas šiuos klausimus vadino antinomijomis, kurios sprendžiamos priešingais atsakymais, ir siūlė jas įveikti savo transcendentalios filosofijos priemonėmis. Nors Kanto indėlis svarbus parengiant fenomenologines prieigas, jis pats susipainioja realybės antinomijoje: jei realu tik tai, kas turi empirinį matmenį, Dievas tėra išmonė. Jeigu taip, kaip Jis kreipia mūsų gyvenimą? Matome, kad Dievo klausimas yra klausimo apie tikrovę dalis: nuo to, kokį talpumą suteiksime žmogiškajai tikrovei, priklausys, ar joje bus vietos Dievui. Tiesos klausimas – pažinimo teorijos ašis – taip pat remiasi į tikrovės sampratą: tiesa tai, kas tikra. Net jei laikysimės klasikinės (Platono ir Aristotelio) tiesos formulės², minties ir daikto atitiktis reikalauja daikto supratimo. Čia iš karto užbėgsiu už akių: nagrinėdamas tikrovės klausimą, judėsiu fenomenologiniu keliu, t. y. laikysiuosi prielaidos, kad tikrovė – žmogaus gyvenamoji aplinka. Čia kol kas neaišku, ar meninė išmonė – gyvenamosios aplinkos dalis, t. y. ar ji kreipia ir formuoja žmogaus gyvenimo visumą. Tai labiausiai ir rūpės šiuose pamąstymuose.

Grįžkime prie Aristotelio. Iš Aristotelio platoninės realybės kritikos plaukia, kad tik-

rovė – judri, nuolat tampanti. Jos tapsmas, įgyvendinimas vadinamas *entelecheia*. Kyla klausimas, kas čia įgyvendinama: daiktai, žmogus, jam pažįstant šiuos daiktus, o gal Dievas, vykstantis savo planą? Dievas Aristotelio metafizikoje išskyla kaip pirmasis nejudantis judintojas (*prōton kinoun akinēton*), tapsmo, apimančio judėjimą ir gyvenimą, šaltinis. Aristotelio žvilgsnis, apimantis šią dievišką perspektyvą, nepaprastai platus. Nors tai nesuderinama su mūsų fenomenologinėmis nuostatomis, t. y. žmogaus perspektyva, Aristotelio judrios tikrovės idėja mums labai paranki. Matysime, kaip ši mintis padeda plėtoti tikrovės, balansuojančios ties realybės ir išmonės riba, sampratą. Čia verta prisiminti Aristotelio *Poetiką*, kurioje taip pat kalbama apie šią ribą: žiūrovas pramanyto tragiško įvykio (*mythos*) akivaizdoje keičia savo vidinius nusistatymus, o drauge ir pasaulio vaizdą.

Realybės samprata priklauso nuo to, kam priskiriame tikrovės formavimo iniciatyvą. Judraus pasaulio nejudančio judintojo atveju ši iniciatyva priskiriama Dievui, sielos apsisvalymo (*katarsis*) metu tampančios meninės tikrovės aplinkoje – žmogui. Čia svarbu tai, kad katarsis patiriamas vykstant kardinaliam virsmui – herojui tragiškai žūvant. Taip meninės tikrovės judesys išjudina mūsų gyvenamąjį pasaulį.

Kadangi šio darbo tikslas – panagrinėti ribą tarp tikrovės ir meninės išmonės, nustatyti pastarosios vietą mūsų gyvenamojoje visumoje, mūsų akiratyje bus tiek Aristotelio judri realybė, tiek egzistencinių fenomenologų gyvenamasis pasaulis, tiek Bachtino estetinė tikrovė. Todėl kitoje plotmėje mums rūpės ir riba tarp šių, atrodo, skirtingų diskursų, kuriuos nagrinėti leidžia mūsų kultūros fenomenologijos gairės. Taigi iš pradžių, atsižvelgdamas į poetinę perspektyvą, panagrinėsiu fenomenų statusą fenomenologijoje, vėliau – meno ir gy-

¹ Einsteinas, teigdamas, kad Visata – sferos pavidalo, kalba kaip filosofas (pritariantis Platonui ar Pitagorui), o ne kaip fizikas, nes Visatos pavidalas mums empiriškai neprieinamas.

² *Veritas est adaequatio rei et intellectus.*

venimo paslankią ribą, galiausiai grįšiu prie klausimo, kas yra tikrovės autorius ir herojus.

Fenomenų statusas fenomenologijoje

Egzistencinėje fenomenologijoje neskiriamas vidinis ir išorinis pasauliai, subjektas ir objektas. Tampantis gyvenamasis pasaulis apima tiek daiktus, tiek idėjas, tiek vaizdinius. Visi šie fenomenai yra tikri tiek, kiek jie randa vietą mūsų egzistenciniame projekte. Husserlis kalba apie mąstymo aktus, susaistytus mūsų tikslais ir nuostatomis, kurių šviesoje steigiamas daiktiskumas³. Heideggeris, iš kurio pozicijų mes linkę interpretuoti Husserlį, kalba apie žmogiškosios būties (*Dasein*) atvėrimą egzistenciniu projektu (Heidegger 1989: 392), t. y. apie tikrovės kaip mūsų egzistencinės aplinkos, neatskiriamos nuo mūsų rūpesčių ir siekių, steigimą. Egzistencinėje fenomenologijoje tikrovės pažinimas siejamas su naujų, platesnių „pažinimo sferų“ „iškovojimu“ (Husserl 1986: 18), „galimybės įtikrovinimu“ (Heidegger 1986: 392). Tai, viena vertus, mus grąžina prie Aristotelio entelehijos ir jo judrios (tampančios) tikrovės sampratos, kita vertus, atveria gyvenamojo pasaulio ir žmogiškosios kūrybos perspektyvą. Tai vargiai suderinama su Aristotelio metafiziniu žvilgsniu „iš viršaus“, nebent su jo poetika. Vis dėlto norėdamas užpildyti prarają tarp vertikalios metafizinės ir horizontalios fenomenologinės perspektyvų, pasitelksiu ne Aristotelio, o Bachtino poetiką ir bandysiu modeliuoti kultūros fenomenologiją kaip darnią, bet atvirą naujovėms visumą, apimančią tiek mąstymą, tiek gyvenimą.

Bachtinas nagrinėja estetinę žiūrą, kuri

skleidžiasi kaip autoriaus ir herojaus judri sąveika. Bachtinas kalba apie estetinį įvykį, esant dviem dalyviams⁴: autoriui ir herojui, rašytojui ir skaitytojui. Šis įvykis, artimas Aristotelio poetiniam *mythos*, reiškiasi ne tik kaip veikėjo ar pasakojimo vidinė raida, jis apibūdina ir autoriaus ar skaitytojo žiūros raidą abiejų – realaus ir pramanyto – dalyvių sąveikos metu. Kadangi estetika siejama su tam tikromis teorinėmis (grožio, skonio, meniškumo) schemomis, mums parankesnė poetikos sąvoka. Nors poetika suponuoja tik kalbinį (poetinį) meno kūrinio supratimą, todėl yra siauresnė už estetiką, pradedant Aristotelium, ji plėtojama kaip pramanyto veiksmo ir supratimo dalyvio sąveika. Balansuodama tarp išorės (tikrovės) ir vidaus (pramanyto veiksmo), atsigręžusi į abi puses, filosofinė poetika yra platesnė už estetiką, nes jai rūpi tikrovė kaip žmogaus pasaulio visuma, praplečiama pramano kaip žmogiškojo fenomeno. Žmogus, kurdamas ir suprasdamas meno kūrinį, kuria ir supranta savo gyvenamąją aplinką bei savo egzistenciją, kurios ribos nuolat perkeliama veikiant meninei tikrovei. Taigi filosofinė poetika, išskleista plačiau, t. y. kaip kultūros fenomenologija, yra atvira žiūra mūsų judrios gyvenamosios visumos, kuri plečiama, mums dalyvaujant savo pasaulio ir egzistencijos kūryboje. Riba tarp pramano ir tikrovės čia kaskart perkeliama – nelygu, kokie mūsų siekiai ir lūkesčiai. Egzistencinėje fenomenologijoje tikrovės ribas padeda išplėsti fenomenas, kuris atlieka egzistencinio rodmenų vaidmenį. Fenomenas, sakėme, gali būti tiek daiktas, tiek vaizdinys, tiek pramanas, jeigu jis įtrauktas į mūsų gyvenamąją dermę, nors kartu ją ardo, rodydamas naują visumą, kurios sudarymui reikia mūsų sutelktų estetinės, etinės

³ „Denkakte <...> zeigen, wesentlich aufeinander bezogen, teleologische Zusammengehörigkeiten <...>. Sie sind selbst Gegenständlichkeit konstituierende“ (Husserl 1986: 75).

⁴ „Эстетическое событие может совершиться лишь при двух участниках, предполагает два несопадающих сознания“ (Бахтин 2000: 49).

ir ontologinės plotmės pastangų. Fenomeno abipusiškumas – įtrauktumas ir rodmeniškumas – yra jo tiesumo sąlyga, kuri tenkina adekvatumo kriterijų, nors tikrovė čia – ne juslinė realybė, o gyvenamoji aplinka, kurios svarbi dalis, vis išcentruojanti visumą, yra pramanas.

Kas yra Bachtino pramanytas herojus šia me egzistencinės fenomenologijos kontekste? Pasak Bachtino, „autoriaus santykis su herojumi architektoniškai tvirtas (*ycmoйчубoe*) ir dinamiškai gyvas“ (2000: 32). Kitaip tariant, herojus kyla iš autoriaus gyvenamosios visumos, kurios darni dalis jis yra. Kita vertus, ši visuma kinta veikiant sukurtam herojui, kuris jau gyvena savarankišką gyvenimą. Šia prasme herojus tampa fenomenu, kuris priklauso autorius egzistencinei visumai ją išplečia, versdamas keistis patį autorių. Todėl kalbama apie gyvą autoriaus ir herojaus santykių raidą, kuri reiškiasi kaip vis naujos gyvenamosios erdvės atkovojimas, perkeliant jos ribą. Šiuo ribos perkėlimo veiksmu autorius pats tampa tragiškuoju herojumi⁵, kuris veikia savo senos žiūros griūtis akivaizdoje. Fenomenologijoje tai vadinama kur kas švelniau – suskliautimu arba *epochē*.

Kierkegaard'o tragiškasis herojus yra tarsi lankas tarp Bachtino estetikos, kurią mes linkę vadinti poetika, ir egzistencinės filosofijos, kur kūryba (*poiesis*) apima egzistencinio projekto kūrimą. Mirties ribos atsivėrimas herojui prieš akis – dvipusis veiksmas, kuris išreiškia ir tragizmą, ir kūrybingumą: nors ir neperžengiama, mirtis akimirksniu verčia iš naujo sudaryti savo gyvenimo visumą, apimančią praities darbus ir ateities tikslus. Todėl Heideggeris tiesą vadina atvertimi (*Offenheit*), kuri išplečia mūsų gyvenamąją erdvę. Čia svarbu,

⁵ Nors Bachtino knygos pavadinimas verčiamas *Autorius ir veikėjas*, čia svarbios herojaus konotacijos.

kiek fenomenas praplečia mūsų pasaulį, o ne tai, ar jis jusliškai patiriamas. Neatsitiktinai Kierkegaard'o herojus „ne atskiria poezijos ir tikrovės pasaulius, bet pastarąjį laiko *sub specie poeseos*“ (Kierkegaard 1975: 667). Taigi filosofinė poetika, savo arka jungdama estetiką ir egzistencinę fenomenologiją, kartu išlieka atvira tiek mąstymo, tiek gyvenimo srautui. Nors šie srautai maitina vienas kitą, ribos tarp jų (kaip ir tarp autoriaus bei herojaus) nutrynimas veda į minties antinomijas.

Pramanytas herojus tampa fenomenu, t. y. mūsų žmogiškosios tikrovės sandu, jeigu jis perkelia mūsų tikslus, kurių šviesoje mes projektuojame save, t. y. kuriame save kaip naujo pasaulio herojų. Nors šis herojus – mūsų pasaulio dalis, išlieka riba tarp mūsų ir mūsų sukurto herojaus, net jeigu jis – mūsų pavidalo. Susitapatinę su savo herojumi mes prarandame judėjimo tiek pirmyn, tiek atgal perspektyvą: nebeturime prieš akis herojaus sektino pavyzdžio, kuris naujai nušviestų ir mūsų nuėitą kelią. Tapę herojais, mes prarandame egzistencinį judrumą, kuris neatsiejamas nuo kūrybinių siekių. Kitaip sakant, tapę herojais, mes nebesugebame kurti savęs kaip herojaus, vadinasi, tampame nebejudrūs egzistencine prasme.

Fenomenas turi dvi puses, kurios iš pirmo žvilgsnio nesuderinamos, nors maitina viena kitą. Tai padeda išreikšti minėta lanko (arkos) metafora: arka jungia du priešingus krantus. Pati arka išreiškia išsitrynusią ribą tarp pramano ir tikrovės, nes „realūs“, juslėms prieinami daiktai gali būti netikri. Pasak Heideggerio, daiktai neautentiški (*uneigentliche*), jeigu jie nedalyvauja mūsų egzistencinio projekto kūrime. Tuomet jie skendi anoniminėje *das Man* stichijoje, iš kurios išgriebti padeda poezijos dramatiškas posmas. Poezija ir yra daiktų surikiavimas abipus mūsų kelio myriop, kur jie

tampa rodmenimis, taip mums nušvisdami naujomis spalvomis. Rodmens vaidmenį gali atlikti ir kitas žmogus ar Dievas, iškylantys kaip fenomenai mūsų judriame pasaulyje. Todėl įdaiktinimas reiškia ir įtikrovinimą, t. y. įtraukimą į mūsų tikslų ir prasmų visumą, kuri savo ruožtu vis plečiama. Tad pramanytos būtybės gali būti tikros, jeigu jos išplečia mūsų egzistencines ribas, t. y. padeda perkelti mūsų tikslus, kurių požiūriu vertiname savo praeitį. Pasakų herojai – undinėlė ar alavinis kareivėlis mirties ir meilės sankryžoje – verčia susirūpinti ne tik mūsų vaikus, drauge tai – ir mūsų rūpestis savo ateitimi, kurios dalininkai yra vaikai. Šia prasme pramanytas daiktas ar būtybė yra parankus: jis tampa kelrodžiu mūsų begaliniame kelyje. Kelias yra begalinis dvejopai: ir be galo kūrybiškas (poetiškas), ir be galo išplečiantis gyvenimą nuo gimimo iki mirties.

Savo ruožtu upės srautu atskirti krantai išreiškia ribą tarp mūsų ir pramanyto herojaus, nors judame link jo kurdami vientisą egzistencinę visumą. Tai riba tarp Patybės ir Kitybės: ištrynus ją, dingsta įtampa tarp mūsų siekių ir nuveiktų darbų, egzistencinės dalies ir visumos, ateities ir praeities. Kitaip sakant, dingsta egzistencinis judrumas, kurio kita pusė – kūrybiškumas. Mano ir kito balsas reikalauja dermės, bet ne susiliejiimo. Tai daugiabalsiškumas, kurį Bachtinas, nagrinėjantis Dostojevskio poetiką, sieja su maskaradu.

Menas ir gyvenimas kaip tikrovė: maskaradas

Prieš grįždami prie maskarado, apžvelkime Dufrenne'o estetiškos patirties fenomenologiją. Tai galbūt leis glaudžiau susieti estetiką ir fenomenologiją apskritai, Bachtiną ir Heideggerį konkrečiai. Dufrenne'as teigia, kad tarp atviro meno ir filosofijos kaip uždaro siste-

mos visada tvyro įtampa⁶: „Ne doktrina yra kūrinio tiesa, greičiau kūrinys yra doktrinos tiesa“ (Dufrenne 1973: 322). Čia norima pasakyti, kad kiekvienas naujas meno kūrinys laužo estetiškos doktrinos rėmus: tik peržengiantis estetiškos doktrinos ribas meno kūrinys yra geras. Ši padėtis vertė kai kuriuos estetikus paskelbti meno teorijos pabaigą, nes menui negalioja jokie apribojimai (Danto 2000: 76). Priešios antinomijos veda ribos įtvirtinimas tarp meno ir mąstymo, gyvenimo ir filosofijos, jų atskyrimas į priešingus krantus. Sakėme, kad mūsų taktika kita: kultūros fenomenologijos, kurios dalis – filosofinė poetika, projektu siekiame įtvirtinti atvirą, į gyvenimą kreipiantį mąstymą, kuri vis perkelia fenomenas, iškilęs mums prieš akis. Pastarojo vaidmenį, anot Dufrenne'o, gali atlikti estetiškas objektas. „Estetinis objektas išsiskiria iš pasaulio, ne tiek iškeldamas ribas pasaulyje, kiek neigdamas pasaulį kaip visumą“ (Dufrenne 1973: 154), kuri kuriama kaskart iš naujo.

Nors mums neparankus Dufrenne'o terminas „estetinis objektas“⁷, jo turinys artimas poetinio fenomeno turiniui: ir vienas, ir kitas dalyvauja mūsų egzistencinėje kūryboje kaip rodmuo, kuris perkelia gyvenamosios visumos ribas, išlikdamas reiškiniu, besiskleidžiančiu žmogaus pasaulyje. Jis geras, tikras, tiesus ir – dabar galime pridurti – gražus tiek, kiek geba išplėsti egzistencines ribas, daiktus nušvisdamas mūsų tikslų ir prasmų nauja šviesa. Panašiai Bachtino estetiškoji žiūra reiškia ne sustabarėjusias estetiškas spekuliacijas⁸, o nepaliauja-

⁶ „Moreover, when philosophy has fully realized itself and assumed the systematic form to which it naturally tends, it then exists in tension with art“ (Dufrenne 1973: 323).

⁷ „Estetinis“ siejasi su atsietu nuo naujų meno atvejų, sustingusia teorija, „objektas“ – su atskirta nuo gyvenamosios visumos esybe.

⁸ Tokia, anot Kierkegaard'o, buvusi Hegelio estetika.

mą mąstymo maitinimą gyvybiniais meno ir apskritai gyvenimo ištekliais. Tai leidžia bendras gyvenamasis pasaulis, kur egzistencinės kūrybos arka sujungti mąstymo ir gyvenimo krantai. Filosofinė poetika turi reikalą ne tiek su poezija kaip meno atveju, kuris yra estetikos objektas, kiek su egzistencinio projekto, apimančio ir etikos, ir ontologijos plotmes, kūrimu bendroje gyvenamojoje aplinkoje. Šia prasme filosofinė poetika – visuminė žiūra, apimanči gėrį, tiesą ir grožį, todėl platesnė už estetinį požiūrį. Ši žiūra plaukia iš tikrovės kaip egzistencinės visumos sampratos ir suponuoja plačius kultūros fenomenologinius tyrimus. Poetinis fenomenas kaip šios visumos dalis drauge yra kelrodis, leidžiantis perkelti egzistencijos ribas, kurios priklauso nuo mūsų minties kūrybinio polėkio.

Gyvenimas – nuolatinis savo egzistencijos kūrimas ir supratimas. Šia prasme jis yra judrus savo tikrovės įgyvendinimas, entelechija, anot Aristotelio. Judrumą jam kaip tik ir teikia jo sąveika su mąstymu, kuriuo įvardijami mūsų tikslai, o kartu itikrovinami jų šviesoje daiktai. Bachtino estetinė žiūra apima kūrybinį mąstymą, kuriuo įvardijami fenomenai, taip įtraukiant juos į mūsų egzistencinį projektą – ir minties, ir gyvenimo. Sakėme, kad ribos tarp mąstymo ir gyvenimo tiek ryškinimas, tiek trynimasis veda į minties antinomijas. Taigi riba turi būti puoselėjama tam, kad būtų galima ją vis perkelti, išskėlus egzistencinės kūrybos arką. Kultūros fenomenologija kaip tik turi reikalą su šia kūryba, kur fenomenai reiškiasi kaip kelrodžiai mūsų begaliniam kelyje tiek pirmyn, į savo ateitį, tiek atgal, į praeitį. Ir čia mes judame lankstu: prasmės kuria vaizdinius, kurie savo ruožtu steigia prasmes.

Knygoje *Atmintis, istorija, užmarštis* Ricėuras kritikuoja Heideggerį už tai, kad jis teikia pirmenybę būčiai myriop, o ne gyvenimui. „Trumpąjį sujungimą, kurį Heideggeris

įvykdo tarp gebos būti ir mirtingumo“, Ricėuras (2004: 498) linkęs pakeisti ilgu aplinkkeliu, apimančiu geismą gyventi ir siekį egzistuoti. Šis aplinkkelis atitinka mūsų lankstą arba arką, kuri vienu galu remiasi į mąstymą, kitu – į gyvenimą. Įtampa tarp šių skirtingos prigimties žmogiškos tikrovės pusių kaskart steigia naują ribą, kurią peržengdami mes plečiame savo egzistencinę visumą. Ricėuras priekaištauja: nors Heideggeris ir kalba apie egzistenciją čia ir dabar – tai išreiškia jo sąvoka *Dasein*⁹, – jis lieka supančiotas spekuliatyvaus mąstymo. Mūsų kontekste tai reiškia nepaslančią ribą tarp mąstymo ir gyvenimo. Pats Ricėuras plėtoja kūniškumo temą, kuri rūpi prancūzų fenomenologijai (Merleau-Ponty). Minėjome, kad aplinkos itikrovinimas kaip įribinimas siejasi su įvardijimu ir įkūnijimu, t. y. su fenomeno įtraukimu į mūsų egzistencinę visumą, kurią jis savo ruožtu išplečia. Tai leidžia paaiškinti pažinimo antinomiją, kodėl skirtingų pažiūrų individai mato kitokią jiems prieš akis iškylančių reiškinų vaizdą. Bet koks reiškinys įkūnijamas, įtraukiant jį į mūsų egzistencinį vaizdijimą, kuris jį daro kitokią. Čia galima kalbėti apie skirtingų vaizdų susiliejamą, kuriuo perkeliama ir kūno ribos. Mūsų kūno riba nepalyginti toliau už fizinę ribą: mes – savo šeimos, savo miesto, savo tautos kūno dalis, mūsų juslinė pagava priklauso nuo mokslo visuomenės žinijos ir epochos techninio lygio, leidžiančio kūno protezais¹⁰ matyti ir girdėti vis toliau. Čia verta pabrėžti, kad įkūnijimas mūsų kontekste reiškia ne nutolinimą, bet priartinimą. Tolstame nuo savęs pačių, t. y. prarandame savo kūno ribas, ne tik pasitelkiami techninius protezus, bet ir įsiliedami į anoniminių

⁹ *Dasein*, priešingai nei metafizinė būtis (*Sein*), išreiškia sambūvį (*Mitsein*) pasaulyje (*Insein*).

¹⁰ Teleskopu, telefonu, televizorių, teletabių ir t. t.

viešybės srautą, kurį Heideggeris vadina *das Man* stichija. Atsvara šioms iškūninančioms tendencijoms – Kierkegaard'o ir Heideggerio puoselėtos egzistencinė baimė ir rūpestis dėl mūsų gyvenimo myriop. Todėl mūsų kultūros fenomenologijos projekte, skirtingai nei Ricœuro filosofijoje, egzistencija myriop užima svarbų vaidmenį.

Nors mūsų judraus gyvenamojo pasaulio modelis paremtas Ricœuro kritikuojama egzistencinės fenomenologijos tradicija, jį galima išplėsti atsižvelgus į prancūzų filosofo kritiką. Ricœuras kalba apie gyvenimo, besiribojančio su mirtimi, geismą, kuris kyla kūno dėka. Riba tarp gyvenimo ir mirties mūsų kultūros fenomenologijos kontekste nesutampa su kūno slenkščiu, už kurio – fizinė nebūtis. Sakėme, kad mūsų kūnų erdvinės ribos nesutampa su fizinėmis ribomis, jos vis perkeliamos (tolinamos), mums įkūnijant (artinant) fenomenus. Ši egzistencinė plėtra leidžia gyvenimą myriop traktuoti kaip nuolatinį ribų atkovojobimą ne tik erdvės, bet ir laiko atžvilgiu. Įlaikinimas čia reiškia Kito (daikto, asmens ar Dievo pavidalu) įtraukimą į mūsų laiką nuo gimimo iki mirties. Nors mūsų egzistencijos laikas trumpėja, mūsų gyvenamoji visuma laiko atžvilgiu vis plečiasi, nes ateities tikslų šviesoje atsiveria vis nauja praeitis. Maža to, estetinės (poetinės) pagavos akimirksniu atpažinta mirties perspektyva kaip tik leidžia plačiau pažvelgti į savo praeitį. Be šio egzistencinio atpažinimo, kuriame dalyvauja Kitas kaip įlaikintas fenomenas, mes neperžengsime savo fizinio laiko ribų, o mūsų gyvenimas nebus judrus vyksmas. Genijus yra sustingęs nelyginant paminklas, jeigu jis nedalyvauja įlaikinimo vyksme, kur vis perkeliamos ribos tarp jo ir Kito. Kūrėjas miršta fenomenologine prasme, kai jis tampa genijumi, paminklu, pro kurį praeinama jo nepastebint. Lygiai taip trumpas egzistencinė prasme vaikų laikas, jei mirtis, būdama per toli, nežvelgia vai-

kui į akis. Laimei, vaikas, skirtingai nei suaugęs, paskendęs *das Man* stichijoje, dažnai mirtį supranta kaip artimą perėjimą. Tuomet jo laikinės ir erdvinės ribos išsiplėčia, o gyvenimas įgauna egzistencinio judrumo, kuris maitina jo išmintį¹¹.

Nagrinėjant gyvenimo ir mąstymo sąsajas, mums labai parankus Bachtinas, tyrinėjęs Dostojevskio kūrybą kaip balsų polifoniją maskarado fone. Nors Dostojevskio kūryboje apstu filosofinių spekuliacijų, jos iškyla herojų, įtrauktų į skandalą ir maskaradą, akimis. Prisiminkime Ivano Karamazovo lūpomis papasakotą Didžiojo inkvizitoriaus filosofinę alegoriją, kuriai daug dėmesio skyrė Maceina (Maceina 1990: 40). Nors mums labai parankūs Maceinos samprotavimai apie poezijos ir filosofijos esmines sąsajas¹², kuriomis paryškinaama tikrovė¹³, su mūsų kultūros fenomenologijos projektu nesuderinamos *Didžiajame inkvizitoriuje* pateiktos mintys apie principinę Dievo anapusybę ir beribiškumą. Dievas mums svarbus tik tiek, kiek mes jį įtraukiame į savo gyvenamąją visumą, t. y. įlaikiname, įribiname ir įkūnijame. Šiame Dievo atkovojobimo iš anapusinio beribiškumo vyksme yra nepamainomas Kristaus vaidmuo. Čia nebeplėtosiu šios temos, užteks pasakyti, kad mūsų kultūros fenomenologijos modeliui artimesnė kultūros kaip žmogiškosios kūrybos idėja, iškelta Maceinos *Kultūros filosofijos įvade*.

Grįžkime prie Bachtino ir Dostojevskio. Dostojevskis Didžiojo inkvizitoriaus alegoriją pateikia kaip filosofuojančio herojaus išmąstytą (pramanytą) tiesą, paleistą į gyvenimą. Pra-

¹¹ Iš mūsų fenomenologinės perspektyvos negalime sutikti su Aristotelium, teigiančiu *Nikomacho etikoje*, kad vaikai, nebūdami išmintingi, negali būti laimingi.

¹² „Filosofija ir poezija yra dvi to paties dalyko pusės. Surištos savo pagrindu ir esme, jos persiskiria tik išviršiniuose objektyviniuose savo pavidaluose“ (1990: 40).

¹³ „Poezijos veikalo idėjinės tikrovės pervedimas į filosofinę plotmę paryškina pačią tikrovę“ (1990: 41).

manytą alegoriją Ivanas pasakoja savo broliui Aleksejui, šis ją įtikrovina savo egzistenciniame horizonte, kuris susilieja su Ivano siekais. Maža to, Dostojevskio sumanymu, herojai veikia taip, tarsi tikrintų šią idėją savo gyvenimu, kuris, priešingai nei sustingusi idėja, švyti įvairiausiais atspalviais. Šioje minties ir gyvenimo sąveikoje ir gimsta meninė tiesa, kaskart įlaiskinama ir įkūnijama mūsų egzistencinėje visuomenėje, kuri savo ruožtu nuolat auga, taip peržengdama tikrovės ir pramano ribas.

Taigi filosofinės idėjos brandinamos gyvenimo vynmaišiuose. Skaitydami Dostojevskio romaną, mes jo herojų tragiško virsmo akivaizdoje kuriame savo gyvenimą, kurio atpažinimas reiškia naujų tikslų kėlimą ir naują savo praeities vertinimą šių tikslų šviesoje. Čia menas ir tikrovė susipynę, o riba tarp jų išnykusi: romano herojai tampa mūsų gyvenimo agentais, teikiančiais jam kūrybingą judrumą. Jų padedami mes kuriame savo egzistenciją myriop. Tai – gyvenimo maskaradas, kur menas ir tikrovė keičiasi vaidmenimis, taip praplėsdami mūsų gyvenamosios visumos ribas. Tačiau

Bachtinas pasergi nuo autoriaus ir herojaus susiliejimo¹⁴, kuris padarytų galą kūrybingam nukreiptumui vienas kito atžvilgiu. Lygiai taip mes – savo gyvenimo autoriai – neturime susiliesti su Kitu, vedančiu mus turtingame kelyje į mirtį¹⁵.

Išvados: tikrovės autorius ir herojus

Pabaigoje noriu sugrįžti prie tikrovės klausimo, kuris lėmė vienokį Platono, kitokį Aristotelio nusistatymą. Mano pateiktoje fenomenologinėje perspektyvoje mes esame savo gyvenamosios tikrovės autoriai. Gyvendami mes kuriame jos herojus, kurie savo ruožtu išplečia mūsų gyvenimą. Šioje gyvenimo kūryboje trindami ribą tarp tikrovės ir pramano, mes kaskart rizikuojame peržengti trapią autoriaus ir herojaus ribą, kuri žymi tiek etinį, tiek estetinį egzistencijos lauką. Todėl Levino neakivaizdžios diskusijos su Heideggeriu dėl to, kam teikti pirmenybę – etikai ar ontologijai – mūsų egzistencinės fenomenologijos perspektyvoje bevaisės.

LITERATŪRA

Aristotelis. 1990. „Nikomacho etika“, in *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.

Danto, A. C. 2000. *Das Fortleben der Kunst*. München: Wilhelm Fink Verlag.

Dufrenne, M. 1973. *The Phenomenology of Aesthetic Experience*. Evaston: Northwestern University Press.

Heidegger, M. 1989. „Die Grundprobleme der Phänomenologie“, in *Gesamtausgabe*, Bd. 24. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

Heidegger, M. 1976. „Vom Wesen der Wahrheit“, in *Wegmarken. Gesamtausgabe*, Bd. 9. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

Husserl, E. 1987. *Cartesianische Meditationen*. Hamburg: Felix Mainer Verlag.

Husserl, E. 1986. *Die Idee der Phänomenologie. Fünf Vorlesungen*. Hamburg: Felix Meiner Verlag.

Kant. 1990. *Kritik der reinen Vernunft*. Stuttgart: Reclam.

¹⁴ Knygoje *Autorius ir herojus* teigiama: „kūrinio herojus niekada negali sutapti su jo autoriumi kūrėju, kitaip neturėsime meno kūrinio“ (Бахтин 2000: 22).

¹⁵ Schleiermacherio įsijautimo doktrina (norėdami suprasti autorių, turime įsijausti persikūnydami į jo asmenį ir aplinką) nesuderinama su kultūros fenomenologine hermeneutika, kurią čia plėtojame: nors ir paslanki, riba tarp supratimo dalyvių turi išlikti.

- Kierkegaard, S. 1995. *Baimė ir drebejimas*. Vilnius: Aidai.
- Kierkegaard, S. 1975. *Entweder-Oder*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Maceina, A. 1990. „Didysis inkvizitorius“, in *Raštai*, t. III. Vilnius: Mintis.
- Maceina, A. 1991. „Kultūros filosofijos įvadas“, in *Raštai*, t. I. Vilnius: Mintis.
- Ross, W. D. (Ed.) 1924. *Aristotele's Metaphysics*. Oxford: At the Clarendon Press.
- Бахтин, М. 2000. *Автор и герой*. Санкт-Петербург: Азбука.
- Бахтин, М. 1994. *Проблемы творчества Достоевского*. Киев.
- Достоевский, Ф. 1998. *Братья Карамазовы*. Москва: Издательство АСТ – Харьков: Фолио.
- Левинас, Э. 2000. *Избранное: Тотальность и бесконечное*. Москва–Санкт-Петербург: Университетская книга.
- Рикёр, П. 2004. *Память, история, забвение*. Москва: Издательство гуманитарной литературы.

THE LIMITS BETWEEN FICTION AND REALITY: A PHENOMENOLOGICAL PERSPECTIVE

Tomas Kačerauskas

Summary

A limit between reality and artistic fiction is analyzed and attempt is made to determine the place of fiction in our living whole. The author follows the phenomenological perspective supplemented by Aristotle's conception of mobile reality and Bakhtin's aesthetic contemplation. It is called the model of phenomenology of culture. The fiction is treated here as a phenomenon that is included into the living whole which is in this way extended. The permanent displacement of the limits between fiction and reality guarantees the mobility of the living environment. The reality is treated as an existential whole of the aims and senses. The fictional hero that directs our life takes part in this whole. The author of the article supposes that we have become the heroes of our creation of life. The tension as a permanent transferring of the limits unfolds between us as the author and as the hero. The life would become stagnant, i. e. not creative, without this limit between the author and

the hero. It is spoken as well about the limits between aesthetical, ethical, and religion planes of the living world. The author analyses the extended limits of the body in the contemporary world of technical prostheses. The extending of body may mean the going from body instead of embodiment. The embodiment as realization or limitation is connected with including aims and senses to our existential whole. The limit between life and death is investigated as well in the context of phenomenology of culture. The author maintains that the life is the more spacious the more we are close to death, because our time is directed also backwards, not only forwards. So the limits of time and space depend as well on our existential aims. Both the nurturance and permanent extension of limits between thinking and life guarantees the mobility of life.

Keywords: limit, reality, fiction, art, life, existence, phenomenon, culture.

Įteikta 2006 01 05